

Performativiteit: hoe en waarom taal ons kan ‘verwonden’

De macht en potentie van belichaamde taal in het politieke veld

Excitable Speech (1997) - Judith Butler¹

Antoinet Elena Kielman – 370411

**Bachelorthesis (10 ECTS) Wijsbegeerte van de Sociale Wetenschappen en het
Recht**

Erasmus Universiteit Rotterdam

Collegejaar: 2015-2016

Leerstoel: Praktische filosofie

Begeleider: dr. G. H. van Oenen

Adviseur: drs. F. H. H. Schaeffer

Datum: 5 augustus 2016

Woordenaantal: 9004

---

¹ In deze bachelorthesis is grotendeels gebruik gemaakt van de in 2007 verschenen Nederlandse vertaling van het boek *Excitable speech*; Opgefokte taal.

Inhoudsopgave

1.	Inleiding.....	4
1.1	Judith Butler	5
2.	De performativiteitstheorie in een filosofisch-historisch kader.....	6
2.1	Foucault: sociale structuren en machtspraktijken	6
2.2	<i>Gender Trouble</i> (1990): het begin van de performativiteitstheorie	7
2.3	Derrida's deconstructie van de taal	9
3.	Butlers performativiteitstheorie van de taal: <i>Excitable Speech</i> (1997).....	10
3.1	Hoe kan taal 'verwonden'?	11
3.2	Wanneer moet taal strafbaar zijn en wie is verantwoordelijk?.....	15
3.3	Wie bepaalt of taal 'verwondt'?.....	16
3.4	Taal als tegenbeweging: 'het democratisch potentieel van taal'	19
4.	Opgefokte taal in Nederland?.....	21
5.	Conclusie	23
6.	Literatuurlijst.....	25

“Als vrijheid een middel wordt om een minderheid te onderdrukken,
komt vrijheid in dienst te staan van onvrijheid.”²

---

² J. Butler, *Opgefokte taal*, 2007, p.10.

1. Inleiding

Hoe kan het dat woorden kunnen voelen als een ‘klap in je gezicht’? We hebben allemaal weleens situaties meegemaakt waarin woorden ons leken te ‘verwonden’. Deze kracht van de taal kwetst niet alleen individuen, maar raakt mogelijkwerwijs hele groepen. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de uitspraak van Geert Wilders “willen we meer of minder Marokkanen”, maar ook aan woorden als “flikker” en “zwarte”. Door deze ‘magische’ kracht van taal rijst de vraag hoe het eigenlijk kan dat woorden kwetsen en wie bepaalt of dat het geval is. Taal wordt namelijk in veel gevallen als een ‘daad’ gezien waarvoor ook een ‘dader’ aangewezen kan worden. Maar is er wel een verantwoordelijke aan te wijzen? De rechtspraak heeft doorgaans de beslissingsmacht en heeft hiermee een moeilijke – en misschien zelfs onmogelijke – taak: in hoeverre kan een kwetsende uitspraak gelegitimeerd worden door de ‘De vrijheid van meningsuiting’ als we ook ‘het verbod op discriminatie’ kennen?

Taal vormt een van de belangrijkste structuren die onze werkelijkheid en handelen bepalen. Butler stelt in haar werk dat de sociale werkelijkheid niet zomaar een gegeven is, maar dat deze wordt gecreëerd middels taal, gebaren en tekens. Zo kan taal identiteitscategorieën creëren - zoals homoseksueel en neger – die structuur geven aan ons dagelijks leven, maar ook een kwetsende lading kunnen hebben. Hierdoor kan taal bewust of onbewust gebruikt worden om een bepaald effect te bewerkstelligen: de ‘performativiteit’ van taal. Na de uitwerking van performativiteit in verschillende werken van Butler (waarvan de bekendste *Gender Trouble*) werkt zij de performativiteit van de taal in *Excitable Speech* op een filosofische en gedetailleerde wijze uit en plaatst deze in de context van politiek Amerika. Het is Butler in haar boek *Excitable Speech* niet te doen om het vaststellen van wat de grenzen zijn van deze soorten van ‘excited’ taalgebruik. Centraal staat hoe het mogelijk is dat taal kan kwetsen, wie bepaalt of taal kwetst en hoe taal strategisch wordt ingezet in de politieke context. Waar het Butler in haar boek *Excitable Speech* om te doen is, is niet te bepalen wat de grenzen zijn van deze soorten van ‘excited taalgebruik’, maar te onderzoeken hoe het kan dat taal kan kwetsen, wie bepaalt of taal kwetst en hoe taal strategisch wordt ingezet in de politieke context. De constant onderliggende vraag is daarmee: ‘Wat maakt dat taal kan kwetsen?’.

Deze bachelorthesis gaat in op Butlers grondige analyse en beantwoording van bovenstaande vraag in vijf hoofdstukken. Allereerst wordt daarbij het referentiekader van waaruit Butler werkt beschreven en daarna wordt het filosofisch kader geschetst waar zij op voortborduurde. Daarin worden belangrijke begrippen gedefinieerd en gecontextualiseerd om de ingewikkelde analyse van *Excitable Speech* begrijpelijk te maken. Dit gebeurt aan de hand van eerder werk van Butler, maar ook aan de hand van andere

filosofen die een inspiratie en/of basis vormen voor het gedachtegoed van Butler. Daarna wordt de argumentatie van Butler in het boek besproken aan de hand van verschillende deelvragen die zij beantwoordt. Tot slot zal het boek worden geplaatst in het huidige politieke discours van Nederland en de relevantie en toepassing ervan worden besproken. Dit is van belang omdat Butlers gedachtegoed niet zomaar kan worden toegepast op de Nederlandse situatie, terwijl dit gedachtegoed van Butler wel relevant is voor de huidige situatie in Nederland, waarin de grenzen van vrijheid van meningsuiting en discriminatie van etnische minderheden onderwerp blijven van gesprek. Uiteindelijk wordt een conclusie getrokken wat betreft de relevantie van Butlers werk in het algemeen en in de context van politiek Nederland.

1.1 Judith Butler

Om Butlers gedachtegoed te begrijpen is het belangrijk haar achtergrond te kennen. Judith Butler is een Amerikaanse filosofe, geboren in 1956 in Cleveland. Butler werd opgevoed in een Hongaars-Russisch joods gezin. Deze joodse opvoeding en het feit dat een groot deel van haar familie omkwam in de Holocaust, is van grote invloed op haar werk geweest. Mede door haar interesse naar het ontstaan van het nazisme, besloot zij filosofie te gaan studeren. Zij is het bekendst door haar theorieën over gender en seksualiteit, die zowel de ethiek als de politieke filosofie en de literatuurfilosofie beslaan. Haar theorieën kunnen worden gevat onder *queer-theory* en *gender-theory*. Butler werd in haar werk door vele verschillende filosofen geïnspireerd waarvan de invloedrijkste Hegel, Marx, Foucault, Derrida, Irigaray, Freud, de Beauvoir en Wittig zijn. De belangrijkste werken die van invloed zijn geweest op haar gender-gerelateerde werk zijn *A Vindication of the Rights of Woman* van Mary Wollstonecraft (1792), *The Subjection of Women* van Mill (1869) en de *The Second Sex* van de Beauvoir (1949). Haar eigen theorieën op het gebied van sekse en gender komen voor het eerst samen in het werk *Gender Trouble* in 1990. Zij werkt haar theorie over gender later verder uit in *Bodies That Matter* (1993) en keert deels daar naartoe terug in *Excitable Speech* (1997). Op dit moment is Butler verbonden aan de universiteit van California in Berkeley (VS) als professor in retorica en vergelijkende literatuurwetenschap. Ook binnen de sociale wetenschappen wordt haar werk veelvuldig aangehaald. Butler is niet alleen bekend vanwege haar filosofisch werk, maar ook als actief lid van feministische en lesbische bewegingen. Zij is aangesloten geweest bij verschillende feministische en homo-lesbische groepen die naar gelijkheid op het gebied van gender en seksualiteit streven

2. De performativiteitstheorie in een filosofisch-historisch kader

Om de ontwikkeling van Butlers werk tot aan de performativiteitstheorie van de taal in *Excitable Speech* te begrijpen is het noodzakelijk haar in een filosofisch-historisch kader te plaatsen. Allereerst wordt het poststructuralistisch werk van Foucault omtrent machtspraktijken besproken dat een grote inspiratiebron vormt voor Butlers werk *Gender Trouble*. Vervolgens wordt het begin van de ontwikkeling van performativiteit in het werk *Gender Trouble* besproken en daarna, om de vertaalslag naar de performativiteit van specifiek de taal te begrijpen, het werk van Derrida over de deconstructie van de taal.

2.1 Foucault: sociale structuren en machtspraktijken

Butlers werk is niet te begrijpen zonder het werk van Foucault aan te halen. Foucault stelt in zijn genealogisch onderzoek dat betekenissen per periode, epistème, afhankelijk van de sociaal-culturele en politiek heersende machtsvertoegen van de specifieke tijden verschillen. Met *genealogisch* wordt de methode van historische analyse bedoeld waarbij sociale verschijnselen vooral worden ontleed in termen van praktijken van machtsuitoefening (Leezenberg 2012, 342). Om de onlosmakelijke samenhang tussen kennis en macht te benadrukken maakt Foucault ook zelf gebruik van de taal. Zo schrijft hij het woord *pouvoir-savoir* (macht-kennis) bewust aan elkaar om te laten zien dat deze woorden altijd samengaan; de een gaat niet vooraf aan de ander. Een structuralistische visie ligt hieraan ten grondslag: structuren in de maatschappij bepalen ons denken en handelen en de mens is hieraan ondergeschikt. Zo beschrijft hij in *Geschiedenis van de waanzin* (1975) hoe ideeën over waanzin, voornamelijk gerelateerd aan het gevangeniswezen, zich door de tijd heen hebben ontwikkeld.

Volgens Foucault houdt het spreken van bepaalde experts en beroepsgroepen de hiërarchie in stand en moet taal dan ook als macht gezien worden. De media, de wetenschap en politici spelen hierin de grootste rol. Zo is volgens Foucault bepaalde wetenschappelijke kennis ‘besmeurd’ door androcentrisme en seksisme. Dit betekent dat de wetenschap een ideologie is die specifiek mannelijke zaken voorstelt als universeel menselijk en die vrouwen als onbelangrijk of minderwaardig beschouwt, terwijl wetenschap zich presenteert als objectief en universeel. Een recent voorbeeld is dat neurowetenschappers stellen dat homoseksualiteit een ‘afwijking’ in de hersenen is, waardoor homoseksualiteit ondergeschikt wordt aan ‘normale’ heteroseksualiteit. De wetenschap reflecteert, bevestigt en creëert zodoende volgens Foucault de ‘heteroseksuele matrix’ waarin wij leven. Met andere woorden stelt Butler: “...de ‘eenheid’ van gender is een effect van een regulerende praktijk die erop gericht is genderidentiteit eenvormig te

maken met behulp van een opgedrongen heteroseksualiteit” (2000, 72). Door de constante herhalingsdrang wordt de gecreëerde gender-hiërarchie en opgedrongen heteroseksualiteit telkens weer bevestigd en versterkt. Butler sluit zich volledig bij het genealogisch gedachtegoed van Foucault aan en stelt eveneens dat gender daarmee performatief is: “het brengt de identiteit tot stand die het pretendeert te zijn. In deze zin is gender altijd een kwestie van doen, maar geen doen door een subject dat voorafgaand aan de daad zou bestaan” (Butler 2000, 62-63). In haar conclusie worden deze woorden verhelderd: “Mijn uitgangspunt is dat er geen ‘dader’ achter de daad hoeft te zitten, maar dat de dader op een veranderlijke manier geconstrueerd wordt in en door de daad” (Butler 2000, 75). (Gender)identiteit moet dus worden gezien als een praktijk van betekenisverlening. Bij zowel Foucault als Butler wordt macht opgevat als uitsluiting.

2.2 *Gender Trouble* (1990): het begin van de performativiteitstheorie

De grootste bijdrage van Butler aan de moderne filosofie is haar uitwerking van performativiteit. Dit begrip introduceert zij voor het eerst in haar boek *Gender Trouble* (1990). Met dit boek is Butler populair geworden, voornamelijk binnen de genderstudies. Zij beschrijft in dit boek vanuit een sociaal-constructivistische benadering hoe gender niet aangeboren is, maar wordt gecreëerd door een samenhangend geheel van sociale normen en structuren in de maatschappij. Butler maakt in haar boek *Gender Trouble* (1990) meteen een duidelijk onderscheid tussen het lichamelijke ‘seks’ en het door culturele normen en waarden geconstrueerde begrip ‘gender’. Gender wordt volgens Butler bepaald door het geheel van culturele betekenissen dat gegeven wordt aan biologisch geslacht op een specifieke tijd en plaats. Gender kan bijgevolg op verschillende momenten in de tijd een andere betekenis hebben. Zo wordt de betekenis van ‘vrouw’ nu minder snel dan vroeger gekoppeld aan ‘huisvrouw’, maar eerder aan ‘parttime werkende moeder’. Ook de heersende betekenis van ‘mannelijkheid’ en ‘vrouwelijkheid’ wordt telkens weer aangehaald en herbevestigd door taal. “Je wordt niet als vrouw geboren: je wordt tot vrouw gemaakt”³, zoals de feministische filosofe Simone de Beauvoir al eerder stelde in haar werk *Le Deuxième Sexe* (1949).

Tegelijkertijd creëren betekenissen en herhaling van deze betekenissen in woorden seksuele identiteiten. Butler stelt bijvoorbeeld dat als een hetero een jongen in een rok voor ‘homo’ uitmaakt, daarmee zijn identiteit als ‘homo’ wordt bevestigd en daarmee ook zijn identiteit als ‘homo’ wordt gecreëerd. Zo’n uitspraak toont en bevestigt tevens de machtsverhoudingen in de maatschappij, in dit geval dat de hetero boven de homo staat.

---

³ S. de Beauvoir, *Le Deuxième Sexe*, Gallimard, 1949, p. 285-286.

Door bepaalde uitspraken worden dus betekenissen van woorden en daarmee tegelijkertijd identiteiten gecreëerd en zo wordt de betekenis in ons hoofd geprint. Taal is op deze manier niet slechts passief, maar een actieve handeling die betekenissen en sociale verhoudingen voortbrengt. Deze actieve ‘daad’ is kenmerkend voor hetgeen de performativiteit van taal wordt genoemd. Deze performativiteit kan ook strategisch worden ingezet. De reguliere betekenis van gender wordt door de machthebbers van een bepaalde tijd verspreid en zo als natuurlijk ingeprint. We leven volgens Butler in een ‘heteroseksuele matrix’, waarbij door onder andere de taal heteroseksualiteit als iets “natuurlijks” wordt neergezet zodat de heteroseksuelen hun hoge positie in de hiërarchische seksuele orde behouden. Gender is derhalve slechts een tijdsafhankelijk en sociale constructie. We leven uiteindelijk in een sociale werkelijkheid die wij aannemen als vanzelfsprekend en waar, terwijl het eigenlijk gaat om gecreëerde stereotypering in een fictieve werkelijkheid. Maar is het bijvoorbeeld wel zo natuurlijk dat vrouwen het meest verantwoordelijk zijn voor de opvoeding van kinderen? En als dat niet zo is, moeten we dit veranderen? En hoe kunnen we dat veranderen?

Butlers antwoord hierop zou zijn dat we deze kunstmatig gecreëerde ‘heteroseksuele matrix’ moeten en kunnen veranderen. Dit kan door op de juiste wijze gebruik te maken van de performativiteit van de taal. Butler ziet geen doemscenario voor zich, aangezien we niet totaal bevangen zijn in de structuren van de maatschappij zonder enige *agency*. Volgens Butler kan de mens door zich eerst bewust te zijn van de processen en structuren in de maatschappij, middels zinvol taalgebruik verandering brengen in de macht en betekenis van stereotypingen van gender en seksualiteit. We kunnen de betekenissen van gender en seksualiteit langzaam veranderen, waarin Butler mogelijkheden ziet tot gelijkheid op deze gebieden. Betekenissen zijn altijd herhaalbaar, veranderlijk en dit proces houdt nooit op: de betekenissen van bijvoorbeeld ‘vrouw’ en ‘man’ zijn gedurende de tijd ook steeds veranderd. Dat wij mensen wezens zijn die communiceren door taal, vormt de autonomie die we hebben om ons te onttrekken van de structuren van machtspraktijken.

Concreet betekent dit dat als we samenwerken in de taal, we kunnen afwijken van de gangbare normen en zo op lange termijn een sociale verandering kunnen bewerkstelligen. Belangrijk is dus dat we het woord ‘vrouw’ gaan gebruiken in contexten van krachtige vrouwelijke rolmodellen in bijvoorbeeld de zakenwereld en we benadrukken dat homoseksualiteit natuurlijk is, in plaats van een ‘afwijking’. We moeten dus vooral laten zien dat vrouwen en mannen, homo’s en hetero’s, allemaal evenveel waard zijn. Er wordt op dit moment juist te veel gefocust op de verschillen en achterstellingen van vrouwen en homo’s, waardoor wordt bevestigd dat zij verschillen en een mindere positie bekleden dan mannen en hetero’s. Als laatste richt Butler zich op het feit dat door

feministische theorievorming de betekenis van gender wordt beperkt door de al bestaande betekenissen van mannelijkheid en vrouwelijkheid. Dit heeft homofobe consequenties omdat deze seksualiteit als ‘onnatuurlijk’ wordt gepresenteerd. Dit probleem werkt zij verder uit in haar werken *Bodies That Matter* (1993) en *The Physic Life of Power* (1997). Wat de feministische theorie dan wel moet doen, in plaats van het natuurlijke vrouw-zijn als basis te nemen, stelt Butler in de conclusie van ‘Genderturbulentie’ (2000) vast:

De cruciale taak daarentegen is strategieën voor ontwrichtende herhaling op te sporen die door deze constructies mogelijk worden gemaakt, en lokale mogelijkheden om in te grijpen te bevestigen door deel te nemen aan precies die herhalingspraktijken die vormgeven aan identiteit en die daardoor van binnenuit de mogelijkheid bieden om ze aan te vechten (83).

2.3 Derrida’s deconstructie van de taal

Voor de ontwikkeling van de performativiteit specifiek gericht op de taal is Derrida’s werk een grote inspiratiebron voor Butler. Vanuit Derrida’s gedachtegoed gelooft Butler dat taal niet alleen descriptief, maar ook normatief is. Derrida (1930-2004) gelooft niet in de filosofische vooruitgang. Hij benadert teksten met zijn opvatting van *deconstructie*, waarbij hij geïnspireerd is door het werk van De Saussure over de taalwetenschap. Dit is een “leeswijze die verborgen conceptuele vooronderstellingen in teksten blootlegt, en deze als onhoudbaar maar onontkoombaar ziet” (Leezenberg en de Vries 2012, 340). “Volgens Derrida vormen de begrippenparen waarmee we denken (waaronder man/vrouw) opposities die niet neutraal van karakter zijn, maar hiërarchische ordeningen impliceren” (Leezenberg en de Vries, 2012, p. 248). Echter, we kunnen volgens Derrida niet denken zonder deze bestaande begrippenparen omdat het denken de begrippen tegelijkertijd weer opbouwt. De begrippenparen hoeven dan ook niet te worden omgekeerd, wel wil Derrida laten zien dat de tegenstellingen hiërarchisch zijn en deze van hun natuurlijkheid ontdoen. Dit vormt een tegenstelling ten opzichte van Butler die stelt dat juist de nieuwe betekenisgeving aan de begrippenparen wel belangrijk is om verandering te brengen in de sociale verhoudingen. Begrippen kunnen volgens haar immers van betekenis veranderen, waarin zij mogelijkheden ziet tot gelijkheid van zowel gender als seksualiteit.

Dit idee van de verandering van betekenis komt voor uit de gedachte van Derrida dat performativiteit samengaat met wat hij noemt ‘iterabiliteit’. Dit houdt in dat uitspraken in de taal altijd te herhalen of te citeren zijn, in welke context dan ook. Dit betekent volgens hem dat er geen intentie in de uitspraak kan zitten of dat deze uitspraak wordt geproduceerd door een bewust subject. Betekenissen zijn dus altijd herhaalbaar,

veranderlijk en dit proces houdt nooit op. Telkens als performatieven gebruikt worden, wordt eerst de traditie weer aangehaald en daarnaast wordt deze opnieuw verankerd in de toekomst en weer citeerbaar gemaakt. Butler neemt dit idee van Derrida over, waardoor de mogelijkheid van een bewust handelend subject in twijfel wordt getrokken en gender niet langer wordt toegeschreven aan het lichaam dat je al *bent*, maar iets wordt wat je *doet*. Het voorbeeld dat zij hiervoor gebruikt is travestie omdat bij travestie het innerlijke gevoel van gender niet overeenkomt met de lichamelijke sekse. Door de performativiteit van uitspraken en betekenissen ziet Butler zodoende de mogelijkheid om betekenissen te veranderen. Dit is toch een soort autonomie voor het subject tussen de structuren van de machtspraktijken door waarmee het subject een beperkte vrijheid heeft om af te wijken van de gangbare normen en zo op lange termijn een sociale verandering kan bewerkstelligen. Juist groepen die het niet eens zijn, of niet binnen de heersende normen vallen, 'het abjecte', kunnen de heersende normen ter discussie stellen en nieuwe betekenissen tot stand brengen. Taal en haar betekenis zijn dus wel veranderlijk omdat het per context veranderlijk is. Butler (2000) stelt: "Abstract gezien verwijst taal naar een open tekensysteem dat onophoudelijk begrijpelijkheid schept en in twijfel trekt" (79).

3. Butlers performativiteitstheorie van de taal: *Excitable Speech* (1997)

Butlers performativiteitstheorie sluit aan bij Foucaults werk over de macht en subjectvorming in discursieve praktijken die grotendeels het menselijk leven bepalen. Naast dat deze discursieve praktijken gemeen hebben dat ze normatief zijn en mensen vormen, hebben ze ook gemeenschappelijk dat bemiddeling plaatsvindt door de taal. Deze macht van de taal werkt Butler verder uit in haar performativiteitstheorie van de taal in *Excitable Speech* (1997). Hierin verdiept Butler haar performativiteitstheorie tot een die bruikbaar is als een productieve theorie in sociale en politieke filosofie, ethiek en ontologie.

Butler voegt in haar werk verschillende perspectieven samen en herinterpreteert deze om tot haar performativiteitstheorie te komen. Net als Foucault stelt Butler dat een uitspraak niet een onschuldige en tijdelijke gebeurtenis is. Volgens haar verricht je met taal altijd een 'daad'. Dit komt doordat je met een uitspraak altijd de bestaande sociale verhoudingen en bestaande betekenissen van woorden bevestigt. Butler werkt haar performativiteitstheorie van de taal verder uit in het boek *Excitable speech* in 1997. Zij past daarbij haar performativiteitstheorie toe op de context van de Amerikaanse politiek. Het is zowel een politiek-filosofisch werk als een grondige analyse van de werking van taal, waarbij Butler veel refereert aan filosofen als Austin en Derrida. In de Nederlandse vertaling van het boek, 'Opgefokte taal', formuleert ze haar centrale vraagstelling als:

“Hoe kunnen uitdrukkingvormen die “vrij” en “beschermenswaardig” zijn, onderscheiden worden van uitdrukkingvormen die “onvrij” zijn en verboden zouden moeten worden?” (Butler 2007, 10). Kort gezegd onderzoekt Butler op welke manier en onder welke omstandigheden taal als een (kwetsende) handeling kan worden gezien, en onder welke voorwaarden uitspraken wel of niet als strafbaar kunnen worden beoordeeld.

3.1 Hoe kan taal ‘verwonden’?

Butler begint het hoofdstuk met de vraag “als we zeggen dat we gekwetst zijn door taal, wat zeggen we daar dan mee?” (Butler 2000, 13). Om dit uit te leggen geeft ze eerst het voorbeeld van scheldnamen die op een bepaalde manier het subject kunnen kwetsen. Ze geeft daarbij tegelijkertijd aan dat door het toekennen van een scheldnaam het subject niet alleen gekwetst wordt, maar tevens het subject ontstaat als een identiteit in de taal. Het toekennen van een scheldnaam heeft dus direct effect op de existentie. Butler (2007) stelt zich de vraag: “Volgt de macht van taal om te kwetsen niet uit haar macht om aan te spreken?” (14). Na dit voor de lezer herkenbare voorbeeld van taal die kwetsend is, stelt Butler zich de vraag welke woorden en welke weergaven beledigen. Zij concludeert dat het niet alleen gaat om de woorden zelf, maar ook de wijze waarop, de instelling of conventionele houding waarmee het subject wordt aangesproken en waarmee het tot stand wordt gebracht. Het gaat niet alleen om toegesproken worden, maar de gehele situatie waardoor iemand zich ‘aangesproken’ voelt. Zo kan bijvoorbeeld een bedreiging door haar inhoud, de houding van de toespreker en de intonatie van de toespreker een gewelddadige handeling teweegbrengen. Dreiging is vaak een voorbode voor wat komt en toont het begin aan van een bepaalde gewelddadige ‘kracht’, waardoor we ons angstig voelen of zelfs fysiek in een krimpen of achteruitdeinzen. Dreigementen kunnen ook een onvoorspelbare reactie van de toehoorder opleveren. Een dreigement kan verweer oproepen waardoor de toegesprokene reageert met een performatieve taalhandeling om de performatieve kracht van de dreiging teniet te doen. Dreigementen zijn daarmee een specifiek soort handeling. Ze zijn tegelijk taalhandelingen en lichamelijke handelingen die geen totale controle over zichzelf en de reactie hebben en de verbondenheid van lichaam en taal als geen ander aantonen. Daarnaast kan, doordat een taalhandeling een lichamelijke handeling is, het lichaam juist ook de dreiging van de taal verzwakken, bijvoorbeeld door een sarcastische ondertoon of een knipoog bij een kwetsende opmerking. Als taal iets – psychisch of lichamenlijk – teweegbrengt, verricht taal dus een daad en voelt men zich aangesproken. Men voelt zich ‘geraakt’ door de taal.

Butler stelt zich vervolgens de vraag waardoor de kracht van een uiting effect heeft, oftewel, wat maakt een uitspraak ‘performatief’? Hierbij grijpt zij terug op Austins

taaltheorie (1962). Een ‘performatieve’ uiting, in tegenstelling tot een ‘constatieve uiting’, is een uiting die iets ‘doet’. Deze door Austin genoemde ‘*speech acts*’ zijn te onderscheiden in twee categorieën door hun verschillende manier van ‘doen’. Allereerst ‘illocutionaire’ uitingen; een doen dat *in* de uiting zit, bijvoorbeeld het ‘ja-woord’ geven bij een huwelijk. Ten tweede ‘perlocutionaire’ uitingen; het effect vindt plaats *door* de uiting, het zet aan tot een bepaalde reactie van het subject zoals ‘Wat is het hier koud!’ waarna bijvoorbeeld de deur gesloten wordt of de verwarming aangezet. Illocutionaire taalhandelingen werken dus meteen – in het moment - door hun inhoud en zijn onafhankelijk van de situatie of reactie van het subject, zoals bij perlocutionaire uitingen. Deze ‘directe’ illocutionaire handelingen zijn echter niet alleen conventioneel, maar ook ‘ritueel’. Om de kracht van een uiting te bepalen is het volgens Austin nodig om de plaats van de uiting te bepalen binnen een volledige ‘taalsituatie’, die de gehele context beschrijft waarin een taaluiting plaatsvindt. Volgens Butler is het echter problematisch de ‘taalsituatie’ volledig te grijpen omdat taalhandelingen zich door hun ritualiteit kunnen overstijgen naar verleden en toekomst en de betekenis in het verleden en toekomst onzeker is.

Als uitingen werken ze doordat ze een rituele vorm hebben, en dus door de tijd heen herhaald worden: ze houden een werkingssfeer in stand die niet beperkt blijft tot het moment van uiten zelf” ... “Bij een ritueel is het ‘moment’ gecondenseerde historiciteit. Het overstijgt zichzelf in de richting van het verleden en van de toekomst, en als zodanig is het moment een resultaat van voorafgaande en toekomstige gebruiksgevallen die deze specifieke uiting mogelijk maken maar er ook aan ontsnappen (Butler 2007, 15).

Deze herhaalbaarheid van uitingen is niet alleen bij Austin terug te vinden, maar ook in het werk van Bourdieu (1982) over semantische invullingen van maatschappelijke rituelen en bij Derrida (1989) in zijn begrip van ‘iterabiliteit’ dat een meer structurele verklaring van herhaling geeft.

Naast herhaalbaarheid is de historiciteit van het gesprokene belangrijk. Het gaat in termen van Foucault om een historisch discours waarin het gesprokene heeft plaatsgevonden; de geschiedenis is deel uit gaan maken van de huidige betekenis van een term en bepaalt de kracht van een term. Tevens beschrijft Butler hiermee waarom deze herhaling in de taal als traumatisch kan worden beleefd door de historiciteit:

Als we de kracht van de naam als een effect van zijn historiciteit begrijpen, dan wordt die kracht niet zomaar veroorzaakt door een toegebrachte slag, maar werkt ze deels door een gecodeerd geheugen of een trauma dat in de taal leeft en door

taal gedragen wordt. De kracht van een naam hangt niet alleen af van de herhaalbaarheid ervan, maar van een traumatische herhaling, van iets wat strikt genomen niet herinnerd wordt, maar opnieuw beleefd (Butler 2007, 57).

Dat kwetsende taal als traumatisch gezien kan worden, betekent voor Butler echter niet dat dit een legitieme reden kan zijn om het gebruik ervan te verbieden. Het traumatische karakter kan juist ingezet worden:

Taal kan alleen van haar traumatische resten gezuiverd worden, en het trauma kan alleen verwerkt worden, door de zware inspanning die nodig is om de herhaling anders te laten verlopen. Het trauma kan dan een vreemd redmiddel blijken te zijn, met herhaling als netelig maar hoopgevend instrument (Butler 2007, 59).

Volgens Butler is er meer nodig dan een passende ‘taalsituatie’ – oftewel context – vinden om de kwetsbare effecten van taal te doorgronden. Austin schiet tekort om de vraag te beantwoorden waarom bepaalde taal kwetsbaar is en wat de relatie is tussen taal en het lichaam. Butler voegt toe dat een performatief alleen slaagt als deze niet alleen een handeling verricht, maar ook een reeks effecten teweegbrengt. Een performatief moet een bepaalde macht hebben die met het lichaam verbonden is. Zo is een bevel geven zonder dat iemand gehoorzaamt wel een taalhandeling, maar geen geslaagd performatief. Taalhandelingen overschrijden de grenzen van ruimte en tijd. Op het moment van kwetsing is het zelfs vaak zo dat men zich psychisch of fysiek niet meer in een bepaalde tijd en ruimte voelt zijn. Men verliest als het ware de controle over de situatie van het hier en nu door het onverwachtse karakter of de kracht van de kwetsing, zoals Butler metaforisch beschrijft: “iemand kan door zulke taal ‘op z’n plaats worden gezet’, maar zo’n plaats kan blijken geen plaats te zijn” (p.16). Dit duidt ook op de belichaming van de taal waarmee we ons op een bepaalde manier met het lichaam tot de fysieke ruimte weerhouden. Taal en lichaam zijn volgens Butler sterk verbonden. In de eerste plaats zijn taal en lichaam verbonden, zoals beschreven door Shoshana Felman (1980), doordat het lichaam de handeling uitvoert en hiermee een bepaalde intentie geeft aan het woord, bijvoorbeeld door de houding van de spreker. Deze houding hoeft niet altijd bewust teweeg worden gebracht. Daarnaast brengt taal lichamelijke effecten teweeg, zoals bijvoorbeeld ook in de uitspraak dat woorden ‘verwonden’ of iets je ‘een klap in je gezicht geeft’ of dat je ‘je oren niet kunt geloven’, wat duidt op dat taal iets teweeg kan brengen dat lijkt op het toebrengen van lichamelijke pijn en kwetsbaarheid. Tevens kan in taal de lichamelijke pijn vaak niet geuit worden. Mensen met een Post-Traumatische Stress Stoornis (PTSS) kunnen bijvoorbeeld vaak niet hun herinneringen onder woorden

brengen in de taal, terwijl het aanzetten tot het onder woorden brengen van hun verleden hen soms nog meer schaadt. Het schrijven van hun ervaringen in poëzie of proza kan hen daarentegen helpen het leed te verwerken. Taal kan zo gezien het lichaam ondersteunen, maar ook bedreigen.

Taal en lichaam zijn niet alleen verbonden door hun kwetsbaarheid, maar het lichaam heeft ook de taal nodig om maatschappelijk te bestaan. Iemand bestaat, zoals beschreven door Althusser (1978), door toespreking en erkenning door de Ander. Hiermee is zij fundamenteel afhankelijk van anderen, wat zorgt voor angst en gevoeligheid voor de aansprekingen van anderen. “Iemand ‘bestaat’ niet alleen door erkend en herkend te worden, maar in een fundamenteelere zin door *(h)erkenbaar* te zijn.” (Butler 2007, 18). In de eerste plaats is de naamgeving, het toespreken van een subject en de mogelijkheid anderen toe te spreken de basis van het creëren van verhoudingen van subjecten tot elkaar. Het gaat om subjectwording in de taal. Aan deze theorie van Althusser moet volgens Butler echter wel worden toegevoegd dat het niet alleen gaat om aanspreking door een stem, maar dat ook geschreven of navertelde taal maatschappelijke effecten heeft en zorgt voor vorming van het subject. Waar Althusser stelt dat er altijd een aanvaarding van de toeroeping moet plaatsvinden om iets tot een aanspreking te maken, stelt Butler dat dit niet hoeft omdat subjectvorming ook plaatsvindt zonder dat het subject dit weet (bijvoorbeeld bij het verspreiden van roddels buiten het gehoor van het subject).

Volgens Butler is het doel van de aanspreking: “Haar doel is een onderworpen subject aan te wijzen en in te stellen, en daardoor de maatschappelijke contouren in ruimte en tijd aan te geven. Doordat ze werkt door herhaling, bezinkt de ‘gepositioneerdheid’ van het subject in de loop der tijd” (Butler 2007, 53). Het gaat om de effecten van sociale rituelen die bepalen welke plaats iemand inneemt in de dagelijkse situaties, die worden ingegeven door de herhaalbaarheid en aanspreekbaarheid van de taal. Op deze manier kan Butlers boek gezien worden als een grondige analyse van het verband tussen macht, lichaam en taal en hoe deze onze sociale constructies van het maatschappelijke en politieke veld vormen.

Butler grijpt terug op het werk van Matsuda (1993) die beschrijft hoe *hate speech* bijdraagt aan het bevestigen van bestaande maatschappelijke verhoudingen. Elke spreker en toehoorder staan in een bepaalde sociale positie tegenover elkaar, nemen een bepaalde positie in het veld, waardoor *hate speech* wel of niet kwetsend kan zijn. Taal is volgens Matsuda niet alleen een weergave van overheersing, maar ook een *verwerkelijking* van de overheersing. Taal draagt dus bij aan de sociale structuren waarin we leven. De vraag is of door de performativiteit van taal juist deze structuren en daarmee ook maatschappelijke

verhoudingen kunnen worden ontworpen. Butler stelt dat het unieke van de performativiteit is dat zij ook daadwerkelijk kan ontworpen en beschrijft dit als volgt:

Door performatief als een vernieuwbare manier van handelen te begrijpen, zonder duidelijke oorsprong of bestemming, wil ik aannemelijk maken dat taal uiteindelijk noch door de toevallige spreker noch door de oorspronkelijke context wordt beheerst. Taal wordt niet alleen door de context bepaald, maar ook doordat ze met contexten kan breken. Performativiteit is daardoor maatschappelijk aan eigen tijd gebonden waarin ze mogelijk gemaakt blijft worden door de contexten waarmee ze breekt. Deze tweeslachtige structuur in het hart van de performativiteit brengt met zich mee dat weerstand en verzet binnen het politieke discours ten dele voorkomen uit de machten waartegen ze gericht zijn (Butler 2007, 61-62).

3.2 Wanneer moet taal strafbaar zijn en wie is verantwoordelijk?

In het debat over vrijheid van meningsuiting wordt taal vaak gelijkgesteld aan gedrag. Dit is in Amerika bijvoorbeeld het geval bij het in 2010 afgeschafte verbod om binnen het leger te zeggen dat je homo bent. Op 22 December 2010 ondertekende president Obama voor de opheffing van het zogenoemde *'Don't ask, don't tell'* (DADT)-beleid. Binnen het DADT-beleid werd een uitspraak over het zijn van homoseksueel gezien als gedrag in plaats van een taalhandeling, wat ingrepen van instituties beter verdedigbaar maakt. Het wordt dan immers niet als censuur bestempeld, maar als het bestraffen van een (verboden) handeling. Ze zien de taalhandeling als oorzaak van gedrag in plaats als iets performatiefs. Hiermee wordt het recht van vrijheid van meningsuiting volgens Butler omzeild en worden bepaalde identiteiten in de samenleving gepromoot en anderen niet. Dit valt te relateren aan eerder werk van Butler zoals *Genderturbulentie* (2000) waarin zij beschrijft hoe de heteroseksuele matrix de machtsstructuren in de samenleving bepaalt.

Het probleem met het aanwijzen van de aansprakelijkheid van een dader is dat taal herhaalbaar en historisch is. Butler grijpt hierbij terug op Nietzsche's *Genealogie der moraal* (1988) die stelt dat het subject alleen tot stand komt door de behoeften aan een moreel aansprakelijkheidsdiscours. Sommige vormen van moraliteit hebben een aanwijsbaar subject nodig. Volgens Nietzsche is er echter geen 'zijn' achter de handeling, de 'doener' wordt aan de daad toegevoegd als verzinsel. Om iemand de 'schuld' te geven is het nodig iemand tot 'oorzaak' aan te wijzen van de handeling. Er kan volgens Nietzsche dan ook geen subject zijn zonder aansprakelijkheidsdiscours en zonder een straffende institutie. Nietzsche ziet dit morele kader als een economie waarin paranoïde verzinsels werkzaam zijn. Butler (2007) beschrijft dit als:

De vraag wie aansprakelijk is voor een kwetsing gaat dus aan het subject vooraf en is er de aanleiding toe, en het subject zelf komt tot stand doordat het benoemd wordt om deze grammaticale en juridische plaats in te nemen (67).

Juist door de herhaalbaarheid en historiciteit van taal is het niet mogelijk een dader te berechten. Hij of zij is verantwoordelijk voor het uiten van kwetsbare taal, maar niet voor het ontstaan van de lading ervan.

Het rechtssysteem gaat er dus vanuit dat er iemand is die een zekere ‘macht’ heeft om een kwetsing toe te brengen. Butler stelt zich hierbij de vraag of deze macht zich niet door de tijd heen heeft opgebouwd en verborgen blijft als een enkel subject de term gebruikt. Ook hier laat Butler zien dat de herhaalbaarheid van taal zorgt voor de onmogelijkheid een subject aan te wijzen die de oorsprong is van de daad. De herhaalbaarheid zorgt ervoor dat het subject wordt ‘vermomd’ tot oorsprong van de daad, terwijl de voorafgaande geschiedenis van beledigende aansprekingen de kracht van de kwetsing vormt. Dit noemt Butler het subject-effect. Het subject dat kwetsende woorden uit, plaatst zich door de historiciteit en herhaalbaarheid in een rituele traditie van een taalgemeenschap met andere historische sprekers. De verantwoordelijkheid bestaat zodoende in het citeren van in het verleden gebruikte taal, niet in de schepping van iets nieuws. Butler stelt dat het aanwijzen van een subject als verantwoordelijk een tijdelijke oplossing is voor het probleem dat de geschiedenis fundamenteel niet te vervolgen valt:

Is herhaalbaarheid of citeerbaarheid in feite niet precies dit: de werking van een metalepsis die het subject dat de performatief ‘citeert’ tijdelijk naar voren haalt als de achteraf verzonnen oorsprong van een performatief zelf? ... Als het subject, als verzonnen oorsprong, dient om de genealogie af te stoppen waardoor het subject gevormd is, dan wordt het ook ingezet om de last van de verantwoordelijkheid op zich te nemen voor de geschiedenis die het verhult (Butler 2007, 71-72).

Butler wil hiermee niet stellen dat subjecten niet vervolgd moeten worden vanwege kwetsende taal, maar wel dat we begrip nodig hebben van waar taal die macht vandaan haalt om ons te verweren tegen de verwondende macht van de taal.

3.3 Wie bepaalt of taal ‘verwondt’?

Vervolgens haalt Butler twee Amerikaanse rechtszaken aan die zich buigen over de vraag wanneer haatdragende taal beschermd wordt door het recht van vrijheid van

meningsuiting. Als eerste haalt zij de zaak uit 1992 aan waarin door een aantal tieners een brandend kruis in de voortuin van een zwart gezin wordt geplaatst, gedocumenteerd als *R.A.V., Petitioner v. City of St. Paul, Minnesota, 505 U.S. 377*. Er volgt een discussie van het hooggerechtshof of dit gezien kan worden als ‘verbaal geweld’, of dat dit aan de taal voorbij gaat en valt onder het recht van vrije meningsuiting. Volgens rechter, Antonin Scalia, is het brandend kruis niks anders dan een uitdrukking van een bepaalde visie. Uiteindelijk beslist het hof dat dit geval wordt beschermd door de vrijheid van meningsuiting. Volgens Butler gaat men hier voorbij aan wat taal is in brede zin, de context van het voorval en de historiciteit, namelijk dat het hier gaat om een ‘zwart’ gezin en de huidskleur buiten beschouwing wordt gelaten, terwijl dit essentieel is voor de kwetsende en racistische lading van de daad. Tevens gaat men voorbij aan de historiciteit door de racistische geschiedenis van de conventie van het verbranden van kruizen door de Ku-Klux-Klan niet in ogenschouw te nemen. Een kruisverbranding betekent in dit kader de aankondiging van meer geweld en vormt daarmee een dreigement. Ook haalt Butler de grote rassenrellen aan in Los Angeles die ontstonden nadat vier politiemannen door het gerechtshof werden vrijgepleit voor het mishandelen van de afro-Amerikaanse taxichauffeur Rodney King, ondanks dat zij de beschikking hadden over videomateriaal van de gebeurtenis die duidelijk het overdreven geweld toonden. Butler laat hiermee zien hoe rechtszaken onderhevig zijn aan interpretatie en hoe in veel gevallen de beslissing uitvalt in het voordeel van de (blanke) machtigen.

Het is volgens Butler geen oplossing om bepaalde uitlatingen te verbieden. Op deze manier zou immers de mogelijkheid om de uitlatingen nieuwe betekenis te geven, worden opgeheven. Er moet ruimte voor de mens zijn om met een nieuwe en niet-kwetsende intentie de woorden te gebruiken en hun kwetsende betekenis te verbergen en/of geheel op te heffen. Daarnaast zorgen deze wetten van censuur vooral voor het censureren van kunstvormen, zoals rapmuziek, kunst en films. Zij haalt het werk van Robert Cover (1986) aan die beschrijft dat rechters de macht hebben van wetsinterpretatie en daarmee geweld uitoefenen. Recht kan worden aangewend als een instrument van macht vanuit de moderne natiestaat. De rechter gebruikt verschillende formuleringen waardoor daden strategisch en tegenstrijdig worden beoordeeld. Zo zorgt zij er bijvoorbeeld voor dat porno altijd als ‘onzedelijk’ kan worden beoordeeld, zodat het niet kan worden beschermd door de vrijheid van meningsuiting. Butler ziet dit als seksueel conservatisme dat past binnen het kader van de overheid. Hiermee treedt er dus een bepaalde censuur op door de macht van gerechtshoven. Onzedelijkheid wordt door de gerechtshoven zelf tot een bepaalde vorm van verbaal geweld gemaakt omdat zij stelt dat zulke ‘uitdrukkingen’ niet op grond van hun inhoud, maar op grond van de effecten kwetsingen teweeg kan brengen. Er vindt vervolgens censuur plaats bij verschillende

lesbische artiesten of homoseksuele fotografen. Een liberale expressievorm of kunst wordt daarbij teniet gedaan als ‘onzedelijk’. Dit is volgens Butler bij uitstek schadelijk omdat in vele kunstvormen juist de vrijheid wordt gegeven om huidig gebruik van taal en sociale constructies van subjectvorming te bevragen en/of te ontwrichten. Ze bieden juist de mogelijkheid om taal in nieuwe contexten te plaatsen en vragen op te roepen. Door de geschiedenis heen zijn kunstvormen zoals muziek, fotografie en de schilderkunst gebruikt om te reflecteren op taal en sociale identiteiten, en om deze te reconstrueren.

De Amerikaanse wetgeving hanteert daarnaast de wet op *hate speech* inconsequent en naar eigen voordeel, dat wil zeggen volgens de eigen normen en waarde (van de blanke midden-elite klasse) die Butler omschrijft als conservatief. Hierdoor worden volgens haar moderne vrijheden ingeperkt. Volgens Butler is er in het moderne Amerikaanse rechterlijke en politieke discours een trend waarneembaar dat racistische uitlatingen constant worden gelegitimeerd onder de noemer van ‘vrijheid van meningsuiting’ en seksueel-gerelateerde uitlatingen als ‘obsceen’ en daarmee strafbaar worden beoordeeld. Het is niet wenselijk dat een rechterlijke macht beslist over welke taal wel of niet geuit mag worden en eigenlijk ook niet over of de interpretatie van taal kwetsend is: “Als de rechtbank gaat beslissen wat gewelddadige taal is, dan bestaat het gevaar dat het geweld van deze beslissing onontkoombaar is dan enige andere vorm van geweld.” (Butler 2007, 90).

Butler waarschuwt voor een dergelijke situatie waarbij machtigen de beslissingsmacht hebben over kwetsende taal. Volgens Butler maakt de politieke macht gebruik van regels over de kwetsbaarheid van taal die zij zelf vaststellen. Volgens haar bepaalt het politieke klimaat in de Verenigde Staten dat taal eenduidig als kwetsend wordt beoordeeld in gevallen van expliciete weergave van seksualiteit, zoals het niet openlijk mogen uitspreken van seksualiteit in het leger. Wat betreft racistische taalhandelingen zijn er twijfelachtige en niet-eenduidige gevallen. Het gaat dus om inzet van de politieke macht binnen een politiek discours die de kwetsbaarheid van een taalhandeling beoordeelt. Zoals de titel van Austins boek ‘*How to Do Things With Word*’ al laat doorschemeren, kan taal strategisch worden ingezet om bepaalde dingen te bewerkstelligen. Butler stelt dat dit inderdaad deels waar is, maar taal ook niet per se en alleen gedefinieerd wordt door het politieke discours. Dit zou immers ook de ruimte die Butler ziet om gebruik te maken van het openlijk potentieel van het performatief teniet doen. Butler grijpt hierbij terug op het werk van Bourdieu om na te gaan waar de macht van taal uiteindelijk gelokaliseerd wordt. Volgens Bourdieu wordt de kracht van taal niet door de taal zelf bepaald, maar door maatschappelijke conventies die macht behouden doordat ze telkens in rituelen herhaald worden. Zo zal een rechter keer op keer ceremonieel een oordeel vellen. Bourdieu geeft hiermee een duidelijke verklaring van hoe macht zich van de taal bedient en hoe taal

terugslaat op een politiek discours. Bourdieu kan echter niet het open en vernieuwende karakter van taal verklaren. Butler stelt daarom dat taal niet gereduceerd kan worden tot een instrument in handen van gevestigde machten die taalhandelingen uitvoeren. Butler stelt juist dat voor het performatief kenmerkend is dat taal zelf actief handelt. Dit brengt juist ook het hoopvolle productieve karakter van de taal: ‘het democratisch potentieel van taal’.

3.4 Taal als tegenbeweging: ‘het democratisch potentieel van taal’

Taal lijkt dus onder bepaalde voorwaarden en omstandigheden kwetsend te zijn, echter is de kwetsbaarheid van de woorden ook niet alleen afgebakend door de voorwaarden en omstandigheden. Sommige woorden lijken, onder welke omstandigheden dan ook, meer macht dan andere woorden te hebben om pijn te doen. Dit roept de vraag op, zoals in veel maatschappelijke debatten over de vrijheid van meningsuiting en bij censuur op rapmuziek, wie mag interpreteren wat zulke woorden betekenen en doen. Dit doet ertoe omdat in het verleden gebleken is dat kwetsende woorden ook een nieuw podium kunnen krijgen en hun kwetsende betekenis verliezen:

De herwaardering van een term als ‘*queer*’ maakt echter duidelijk dat taal in een andere vorm naar de spreker ‘teruggespeeld’ kan worden. Het tegen de oorspronkelijke bedoeling in citeren van zo’n term kan het effect ervan omkeren. Algemener gesteld lijkt de veranderlijke macht van dit soort termen dus de performativiteit te laten zien van een spreken dat geen losse reeks taalhandelingen is, maar een rituele keten van steeds nieuwe betekenisverlening waarvan oorsprong en einde niet vastliggen en nooit vastgelegd kunnen worden. In deze zin is een ‘handeling’ geen gebeurtenis die op een bepaald moment plaatsvindt, maar een samenhang van tijdshorizons (Butler 2007, 29-30).

Het ‘democratisch potentieel van taal’ is volgens Butler terug te leiden tot de notie dat taal kan breken met contexten. Zij grijpt hierbij wederom terug op Derrida. Hij beschrijft hoe de performativiteit van taal niet is gebonden aan een bepaalde betekenis en waarheid, maar intrinsiek door de taal geproduceerd wordt. Volgens Derrida breekt taal elke keer met een bestaande context en vormt hiermee een nieuwe. Herhalingen zijn dus altijd breuken.

De vraag blijft hoe we overeenstemming kunnen vinden over welke taal, wanneer deze en door wie zij kwetsbaar is. Butler beschrijft hier, waarbij ze Habermas (1985) aanhaalt, dat overeenstemming alleen mogelijk is als er termen zijn waar we een algemeen

aanvaarde en universele betekenis aan toekennen. De meerduidigheid van termen bedreigen het ideaal tot consensus. In Habermas termen citeert Butler (2007, 116):

De uitkomst van het begripsproces blijft slechts onproblematisch zolang alle deelnemers vasthouden aan het uitgangspunt dat men elkaar feitelijk kan begrijpen en daarbij dezelfde betekenissen aan de *dezelfde* uitingen kan hechten (Habermas 1985, 233).

We kunnen onze identiteit vormgeven door eigen gekozen woorden, maar de betekenis van deze woorden is altijd gemeengoed en niet individueel. Dit vraagt om conformisme in de taal. Het overeenstemmen in betekenissen van taal is volgens Butler een onmogelijk en tevens onwenselijk ideaal. Juist de meerduidigheid van uitingen leidt tot de veranderlijke betekenis van woorden die het openend potentieel zijn om kwetsende effecten van taal te veranderen. Butler stelt: “De scheiding tussen uiting en betekenis is een voorwaarde om de performatief te kunnen herzien, om eerder gebruik ervan zo te kunnen herhalen dat het meteen een herformulering is” (Butler 2007, 117).

Deze herhaling van woorden is een risicovol en kwetsbaar proces, maar ook de enige manier om volgens Butler taal niet tot machtsinstrument te laten verworden van bijvoorbeeld overheidsinstituties en een discussie omtrent woordbetekenissen te ontlokken. Men moet de taal opnieuw in omloop brengen om de taal door de censurerende institutie te laten herhalen en bezien, terwijl ze haar eigenlijk verboden heeft:

Het openbaar tonen van de kwetsing is ook een herhaling, maar het is meer dan dat, want wat getoond wordt is nooit helemaal hetzelfde als dat wat bedoeld wordt, en deze gelukkige onverenigbaarheid geeft taal de gelegenheid om te veranderen (Butler 2007, 136).

Butler haalt hierbij onder andere het reeds genoemde, afgeschafte verbod in de Amerikaanse krijgsmacht aan op het uiten van homoseksualiteit. Onverwachts leidde dit verbod juist tot discussie in het maatschappelijk debat over homoseksualiteit en Butler waarschuwt ons hierbij voor de vrijheid van de taal: je weet nooit waar het op uitloopt als je een bepaalde uitlating doet. Dit is de kracht en tevens de macht van de taal. Wij als mens kunnen alleen proberen met de goede intentie haar zinvol in te zetten, altijd met het risico dat taal zijn eigen weg zal leiden. Taal bepaalt ons als mensen en kan ons tekenen, maar kan ook het begin zijn van een ontvouwende tegenbeweging. De geschiedenis en

toekomst hebben we dus deels in onze eigen handen, of beter gezegd in onze woorden, en dat is hoopgevend.

4. Opgefokte taal in Nederland?

Butlers theorie is in de huidige situatie omtrent de Amerikaanse verkiezingen meer dan relevant. Taal is zelfs onderwerp van debat in de Amerikaanse verkiezingsstrijd. Trump verzet zich tegen ‘*political correctness*’ en legitimeert zichzelf zodoende om Mexicanen weg te zetten als ‘*rapists*’ en moslims als ‘terroristen’. Tevens beledigt Trump zijn politieke tegenstanders wat hij legitimeert vanuit het recht op vrijheid van meningsuiting.

Butlers beschrijving van performativiteit van taal in relatie tot het lichaam en de politiek lijkt echter niet alleen van belang voor Amerika, maar voor vele westerse landen. De aanslagen naar aanleiding van satires van Charlie Hebdo tonen tevens de kwetsende macht van taal en de vraag hoe ver ‘vrijheid van meningsuiting’ kan gaan. Tevens tonen deze voorbeelden de gespannen relatie in Europa tussen racisme en vrijheid. Zo haalt Butler aan dat Theo van Gogh na zijn dood werd verheven tot symbool van de vrijheid van meningsuiting, terwijl zijn uitspraken ook als racistisch en kwetsend kunnen worden beoordeeld. Ook in de huidige Nederlandse politiek is de vrijheid van meningsuiting veel onderwerp van debat, vooral in het kader van uitspraken door PVV-leider Geert Wilders.

De Nederlandse vertaling van *Excitable Speech*, ‘Opgefokte Taal’, opent met een speciaal voor de Nederlandse vertaling geschreven voorwoord met de toepasbaarheid van Butlers theorie op de politieke situatie in Nederland. Overigens vind ik de vertaling van ‘*excitable*’ naar het Nederlandse ‘opgefokt’ niet helemaal geslaagd omdat opgefokt niet de lading dekt van de intrinsieke actieve kracht van de taal die het woord ‘*excitable*’ uitdraagt. Tevens mist in deze vertaling de referentie naar ‘*cite*’, citeren, wat volgens Butler juist essentieel is voor de performativiteit van taal.

Het opvallendste verschil volgens Butler is dat in Nederland juist de vrijheid van meningsuiting vaak als legitimerend beginsel wordt gebruikt in seksueel-gerelateerde uitlatingen. Zo worden (homo)seksuele uitingen eerder toegejuicht en gebruikt de overheid ze zelfs om mensen te laten integreren, zoals in het geval van het inburgeringsexamen waarbij men de goedkeuring moet geven aan een foto met twee zoenende mannen. Volgens Butler wordt tolerantie betreffende homoseksuelen en vrouwenrechten ingezet om de vrijheid van meningsuiting te verdedigen en islamieten uit te sluiten. De vraag is of de democratie niet is doorgeslagen in het verheffen van vrijheden in de politieke taal om delen van het volk uit te sluiten. Op deze manier wordt volgens Butler – tot haar verbazing en afkeuring – liberaal gedachtegoed over seksualiteit gebruikt als instrument door de overheid om etniciteiten te weren en buiten te sluiten.

Etnische minderheden zouden de vrijheid bedreigen en om die reden wordt de waarde vrijheid gebruikt om de gevoeligheden van etnische minderheden aan te kaarten. Hierbij kunnen bijvoorbeeld uitspraken uit Wilders' film Fitna worden aangehaald: "Moslims willen dat u ruimte geeft aan de islam, maar de islam biedt geen ruimte aan u. Van de overheid moet u respect hebben voor de islam, maar de islam heeft geen enkel respect voor u. De islam wil overheersen en is uit op de vernietiging van onze Westerse beschaving".

Dit gebeurt bijvoorbeeld doordat tolerantie jegens homoseksualiteit wordt gebruikt om religieuze minderheden aan te pakken. Er lijkt zo een wij-zij denken – "wij die streven naar vrijheid en zij die de vrijheid afpakken"- gecreëerd te worden in de Nederlandse politiek. Middels argumenten ondersteund door bijvoorbeeld citaten uit de Nederlandse politiek kan aangetoond of weerlegd worden of en hoe Butlers gedachtegoed uit 'opgefokte taal' van toepassing is op de Nederlandse politieke situatie. Neem bijvoorbeeld een uitspraak van de Europese PVV-lijsttrekker Barry Madlener "We zien dat de islam een grote bedreiging vormt voor de vrijheid van anderen. Als je ziet hoe de islam hier wil domineren en het leven van anderen heel moeilijk maakt. Die komen niet om zich aan te passen, maar om te overheersen". Door dit te verkondigen worden allochtone moslims neergezet als mensen die de vrijheid van anderen inperken. Hierdoor wordt bevestigd dat qua machtsverhouding de allochtonen en autochtonen tegenover elkaar staan en zij een bedreiging voor elkaar vormen. Ook worden allochtonen vaak in het politieke debat 'vreemdelingen' genoemd, waardoor de illusie wordt gewekt dat immigranten 'anders', oftewel vreemd en minder zijn dan autochtonen. Door dit soort benaderingen wordt er angst gezaaid in onze hoofden. We zouden natuurlijk juist ook gewezen kunnen worden op het feit dat allochtonen vaak zeer gastvrij zijn en gelijkwaardig aan autochtonen zijn. Waar het hier volgens Butler vooral om gaat is dat door deze uitspraken de machtsverhoudingen van de maatschappij steeds weer bevestigd worden en taal gebruikt wordt om minderheidsgroepen uit te sluiten.

Het idee van Foucault dat bepaalde instituties de macht hebben om een discours te bepalen is ook toepasbaar op Nederland. Zowel in de Nederlands wetenschap, als ook in politiek en media is er een 'overdreven' en 'negatieve' focus op etniciteit. Hierbij wordt etniciteit vaak beschouwd als een van de belangrijkste kenmerken voor het beschrijven van iemands identiteit. Zo wordt er in nieuwsberichten gerapporteerd dat iemand van bijvoorbeeld 'Marokkaanse' komaf is, terwijl dit weinig toevoegt aan de berichtgeving of een verklaring geeft voor zijn of haar daad. Men zou bijvoorbeeld beter kunnen rapporteren of de dader een jeugdtrauma heeft ondergaan, is opgegroeid in armoede of leidt aan psychoses waardoor de persoon over is gegaan tot de daad. Ook in wetenschappelijk onderzoek, bijvoorbeeld op het gebied van onderwijssociologie, wordt

er vaak gefocust op etniciteit in relatie tot onderwijsprestaties, terwijl vaker de sociaaleconomische status van personen de beslissende factor vormt (sociaaleconomische status is wel gerelateerd aan etniciteit).

Ook in de politiek worden er vaak uitspraken gedaan over etniciteit, terwijl er vaker sprake is van armoedeproblematiek. Zowel de media, politiek als wetenschap maken gebruik van de taal om een wij-zij denken te creëren. Het meest sprekende voorbeeld is misschien wel het gebruik van de term ‘zwarte school’, wat meteen negatieve associaties oproept. Opmerkelijk is dat het ‘probleem’ van zwarte scholen niet de etniciteit van de leerlingen is, maar dat het vaak achterstandsscholen zijn: scholen met een grote populatie van kinderen met een laag sociaaleconomische status. Deze sterke focus op etniciteit als negatieve voorspellende waarde, levert uitsluiting op van etnische groepen in Nederland. Als we hier verandering in willen aanbrengen, is het nodig om de taal anders in te zetten. Ook in deze gevallen geeft Butler geen praktische handvatten of stelt ze dat we censuur moeten uitoefenen, maar ze laat ons wel zien hoe deze dynamieken tot stand komen en waarom wonden kunnen ‘verwonden’.

5. Conclusie

Kortom, woorden zijn niet neutraal, maar dragen normen en contextafhankelijke betekenissen in zich, ze zijn daardoor politiek ‘gekleurd’. Ze belemmeren ons om objectief waar te nemen, omdat we meteen bepaalde overheersende gedachten aan een woord of waarneming koppelen die gangbaar zijn in de tijd waarin we leven. Ook zijn woorden niet onschuldige uitspraken, maar verrichten zij daden waardoor mensen gekwetst of gekleineerd kunnen worden. Over deze werking van woorden geeft Butler een sterke historische en politieke analyse. Ook in de huidige tijd is Butlers werk op Westerse contexten van toepassing waar debatten over vrijheid van meningsuiting onderwerp blijven van gesprek, voornamelijk in politieke contexten. Butlers taalgebruik in het boek is, geheel in stijl met het onderwerp van het boek, moeilijk, kritisch en lijkt bewust gekozen. De vele aanhalingstekens om vanzelfsprekende woorden zetten de lezer aan tot denken over de natuurlijkheid van betekenissen in de taal.

Butler laat uitvoerig zien hoe taal kan kwetsen door haar performativiteit die is vastgelegd in de herhaalbaarheid en historiciteit van woorden. Taal heeft door de tijd heen een bepaalde kwetsende kracht opgebouwd en zal bij elke herhaling in vormen van een citaat weer worden bekrachtigd, of, en dit is belangrijke mogelijkheid om taal te veranderen, haar af te zwakken of te verbergen. Het is daarom niet wenselijk om censuur te plegen over woorden omdat dit de mogelijkheid uitsluit om de betekenis van woorden te veranderen.

Deze laatste vaststelling kan voor de lezer enigszins teleurstellend zijn. Butler lijkt geen praktische oplossing te bieden voor hoe we in de huidige samenleving consensus kunnen bereiken in het debat omtrent kwetsende taal en vrijheid van meningsuiting. Wat Butler laat zien is dat wat wij doen met taal en wat taal voor schade aanricht altijd onderdeel is van de wereld waarin we leven en de structuren waaraan we onderhevig zijn. Subjectvorming vindt onder andere plaats in de taal en ontologie kan niet losgezien worden van politiek. Hierbij klinkt een Heideggeriaanse visie van ‘in de wereld zijn’ door.

Opvallend is dat Butler in *Gender Trouble* nog een mogelijkheid ziet tot verandering, maar in *Excitable speech* lijkt een advies hoe actie te ondernemen niet aanwezig. Butler biedt ons dus geen praktische handvatten, maar wel een grondige analyse van taal en leert ons reflecteren op hoe taal (lichamelijk) kan kwetsen, wat dit betekent in het maatschappelijk veld en hoe we beter kunnen omgaan met de verwondingen die de taal aanricht. Het is deze laatste kwetsbaarheid van de taal die we moeten erkennen om beter met haar om te kunnen gaan. Hierin is vooral het ‘democratisch potentieel van de taal’ belangrijk waarmee we de kwetsende betekenis van woorden bewust of onbewust kunnen ombuigen door haar op een andere manier te herhalen en los te koppelen van haar geschiedenis. Butler eindigt met de toch enigszins aansporende zin:

Opstandige taal is het noodzakelijke antwoord op kwetsende taal, een risico dat genomen wordt in de reactie op het risico dat al gelopen wordt, een herhaling in de taal die verandering afdwingt (Butler 2007, 213-214).

6. Literatuurlijst

- Butler, J., *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. Routledge, 1990.
- *Excitable speech: A politics of the performative*. Psychology Press, 1997.
- *Genderturbulentie*, Amsterdam: Boom/Parrèsia, 2000.
- *Opgefokte taal*, Amsterdam: Boom/Parrèsia, 2007.
- De Beauvoir, S., *Le Deuxième Sexe*, Gallimard, 1949.
- Foucault, M., *Geschiedenis van de waanzin in de zeventiende en achttiende eeuw*. Meppel: Boom, 1975.
- *Geschiedenis van de seksualiteit*. Sun, 1985.
- Leezenberg, M., en G. de Vries., *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen*. Amsterdam University Press, 2012.